

นิตยสารวิทยาลัยทางสังคม

ความสำคัญและบทบาทของพุทธศาสนาในฐานะรากฐานของวัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่ทราบกันดีโดยทั่วไปพุทธศาสนามีความผูกพันอันลึกซึ้งกับ วิถีชีวิตของชาวบ้าน งานศิลปะ สถาปัตยกรรม ตลอดจนวิทยาการ แนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง และความเชื่อต่าง ๆ ของชาวไทยมาช้านาน งานวิจัยชิ้นนี้เป็นเพียงหยดน้ำเพียงหยดหนึ่งในมหาสมุทรแห่งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในสังคมไทย⁽¹⁾ แต่ก็มีคามหวังว่าจะเป็นหยดน้ำอันทรงความหมายบางในห้วงมรรณพอันยิ่งใหญ่

ข้อมูลเบื้องต้นของงานวิจัยชิ้นนี้ไม่ใช่หลักฐานจากพระสูตร ทั้งนี้ด้วยความตระหนักว่า การศึกษาพุทธศาสนาจากพระสูตรเพียงอย่างเดียว ไม่อาจให้ภาพที่เป็นอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันได้ มีนักวิชาการท่านหนึ่งกล่าวว่า ความพยายามที่จะเข้าใจพุทธศาสนาในศตวรรษที่ 20 โดยใช้หลักฐานข้อมูลจากคัมภีร์โบราณแต่เพียงอย่างเดียวนั้นเปรียบได้กับการพยายามที่จะทำความเข้าใจกับ คริสต์ศาสนิกายโปรแตสแตนต์ในประเทศสหรัฐอเมริกาในศตวรรษที่ 20 โดยการอ่านคัมภีร์ไบเบิลแต่เพียงอย่างเดียว⁽²⁾ อย่างไรก็ตาม ก็มีได้หมายความว่า หลักการพื้นฐานบางประการที่ยังทรงอิทธิพลอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน เช่น หลักทศพิธราชธรรม เป็นต้น มิได้มีแรงบันดาลใจมาจากพระสูตรในพระพุทธศาสนา

เท่าที่เป็นอยู่การพิจารณาเกี่ยวกับพุทธธรรมในฐานะฐานวิทยา หรือทฤษฎีความรู้แบบหนึ่งก็มักจะพิจารณาจากแง่ของตัวหลักธรรมแท้ ๆ ทั้งนี้ย่อมหมายความว่า จุดเริ่มต้นของการศึกษาย่อมมาจากพระสูตรเป็นหลัก โดยพิจารณาว่า เท่าที่มีบันทึกในพระสูตรนั้น ได้มีข้อพิจารณาอย่างไรเกี่ยวกับคำถามหลักทางญาณวิทยา อันได้แก่คำถามเกี่ยวกับ

1. จุดตั้งต้นของความรู้
2. ที่มาของความรู้
3. ขอบเขตของความรู้
4. บทบาทของความรู้ในชีวิต⁽³⁾

ในทางวิชาการนี้พุทธศาสนาได้รับการพิจารณาว่า มีข้อเสนอเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ที่มีลักษณะเป็นประจักษ์นิยม (Empiricism) กล่าวคือ "ศาสนาพุทธเห็นว่าในการแสวงหาความรู้ต้องเริ่มจากตัวเองจากจุดที่เราอยู่นั้น นั่นคือจากประสบการณ์ของเราเอง จากสิ่งทั้งหลายที่ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก"(4) ทั้งนี้ทำให้แตกต่างจากศาสนาอื่นซึ่งมักเริ่มต้นจาก "พระเจ้าหรือพรหม"(5) ส่วนประเด็นเกี่ยวกับที่มาของความรู้ใน พุทธศาสนาไม่ถือว่า ความรู้ที่แท้ได้มาจากการเผยแสดงของพระเจ้ากับบุคคลที่มีลักษณะพิเศษบางคน แล้วจึงนำมาบอกเล่าต่อ ๆ ไป แต่ความรู้ที่แท้ต้องมาจากการตรวจสอบหาประสบการณ์ของเราเองเป็นหลัก ศรัทธา อันเป็นที่มาของความรู้ในศาสนาโดยทั่วไป ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากพุทธศาสนาว่า เป็นตัวบอกความจริงจากแง่มุมของพุทธศาสนานี้ "ศรัทธาเป็นเพียงเครื่องชักจูงให้เข้าไปทดสอบความจริง มิใช่ตัวบอกความจริง"(6) และลักษณะอันหนึ่งของพระอรหันต์ คือ การไม่มีศรัทธา (อสุสฺสุโต)(7)

นอกจากนักวิชาการชาวไทยแล้วยังมีนักวิชาการชาวต่างประเทศซึ่งศึกษานววิทยาแบบพุทธอย่างเป็นระบบ นักวิชาการคนสำคัญได้แก่ ศาสตราจารย์ชยัคิลก (K.N. JAYATILLEKE) ซึ่งพยายามแสวงหา "พื้นฐานทางญาณวิทยาของแนวคิดในพระสูตรบาลี"(8) โดยเริ่มหาคำถามที่ว่า ที่มาของความรู้ใดแก่แหล่งใดบ้าง ซึ่งต้องศึกษารวมไปถึงท่าทีของพุทธศาสนาที่มีต่อ ตรรกวิทยา บทบาทของการวิเคราะห์ ทฤษฎีของความหมายและความจริง และขอบเขตของความรู้ เป็นต้น(9) นายเควิก เจ คาลุปาชานา นักวิชาการทางพุทธศาสนาคนสำคัญอีกท่านหนึ่งก็มีแนวทางการพิจารณาญาณวิทยาแบบพุทธที่ใกล้เคียงกับของท่านชยัคิลก กล่าวคือใช้พระสูตรบาลีเป็นหลักฐาน แล้ววิเคราะห์ว่า พุทธศาสนามีท่าทีอย่างไรต่อสิ่งที่เป็นที่ยอมรับว่าเป็นแหล่งความรู้ของมนุษย์ มี ตรรกวิทยา ประเพณี เหตุผลนิยม เป็นอาทิ นายคาลุปาชานาสรุปว่า "พระพุทธเจ้ายอมรับว่า ประสบการณ์ทั้งที่มาจากประสาทสัมผัสและประสาทสัมผัสพิเศษ และการใช้เหตุผลหรือการสรุปจากประสบการณ์ว่าเป็นที่มาแห่งความรู้"(10)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อพิจารณาทางญาณวิทยาที่ใช้หลักฐานจากพระสูตรเป็นหลักนี้ ย่อมเป็นที่เข้าใจว่า เป็น "พุทธธรรมที่แท้" เหตุว่าเป็นการศึกษาจากพระสูตรโดยตรง

เป็นความพยายามที่จะศึกษาว่า พระบรมศาสดานี้มีข้อพิจารณาทางญาณวิทยา หรือทฤษฎี
ความรู้อย่างไรบ้าง โดยที่บ่อยครั้งความเข้าใจว่า ญาณวิทยา คืออะไร มีขอบเขตการ
พิจารณาเพียงใดนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลของวิวัฒนาการทางปรัชญาตะวันตก โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งข้อคิดทางปรัชญาในทวีปยุโรปและสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา
กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการศึกษาโดยใช้คำถามชุดหนึ่งซึ่งเป็นที่สนใจของวงวิชาการปัจจุบัน
ซึ่งพัฒนามาจากการกระแสดูตั้งคำถามแบบหนึ่ง เป็นตัวตั้งเพื่อหาคำตอบจากหลักฐานใน
พระสูตร คำตอบที่ได้จึงเป็นเสมือนปฏิสัมพันธ์จากพระสูตรต่อคำถามของนักวิชาการปัจจุบัน
จะเห็นได้ว่า การแสวงหาความรู้และการ เสนอญาณวิทยาแบบพุทธในแง่ที่ย่อมเป็นการเสริม
สร้างควมมีชีวิตชีวาทางวิชาการให้แก่ลัทธิธรรมทางพุทธศาสนาได้ในชั้นสูง และเป็นแนว
วิธีหนึ่งการอธิบายพุทธธรรมแก่สังคมปัจจุบันได้

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของสังคมไทยนั้น ข้อเท็จจริงพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธศาสนา
ในสังคมไทย คือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านาน ตั้งแต่ยุคเริ่มก่อตั้งอาณาจักร
ไทยในสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ข้อเท็จจริงพื้นฐานประการนี้น่าจะมีส่วนสำคัญ
ในการกำหนดความเป็นไปของพุทธศาสนาในสังคมไทยด้วย การพิจารณาพุทธธรรมในฐานะ
ระบบความรู้สำหรับสังคมไทยจึงน่าจะพิจารณาคงคู่ไปกับเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างพุทธ-
ศาสนากับรัฐไทยในฐานะศาสนาประจำชาติด้วย ทั้งนี้เพราะสภาวะทางสังคมนี้เองอาจเป็น
เครื่องกำหนดว่าสิ่งใดคือ "ความรู้" สำหรับสังคมนั้น (11) ข้อพิจารณาทาง "ญาณวิทยา"
ในงานวิจัยนี้จึงมิใช่ความพยายามที่จะแสวงหา "ความรู้ที่แท้จริง" จากแง่มุมของพุทธธรรม
แต่จะพิจารณาว่า ในฐานะศาสนาประจำชาติไทย พุทธธรรมได้เป็น "ระบบความรู้" แก่
ประชาชนชาวไทยในแง่มุมใดบ้าง "ระบบความรู้" ในที่นี้หมายถึง "เครื่องกำหนดวิถีทาง
ที่ปัจเจกบุคคลสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและแนวการอธิบายตัวของเขาเองภายในสิ่งแวดล้อมนั้น
ระบบความรู้นี้เป็นเครื่องกำหนดการรับรู้ของบุคคล ทั้งนี้เพราะระบบความรู้นี้เองเป็นเครื่อง
กำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลก ระบบความรู้นี้ต้องเป็นที่เข้าใจภายใต้โครงสร้างทาง
สังคมที่ระบบความรู้นั้นดำรงอยู่ และควรจะสัมพันธ์สอดคล้องกัน พฤติกรรมของคนในโลก
จะถูกกำหนดโดยมโนทัศน์ของเขาเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของเขาในโครงสร้างสังคมนั้น ฯ" (12)

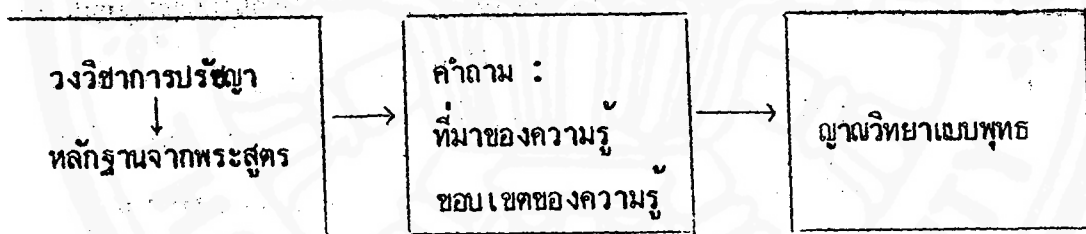
ขอพิจารณาพุทธธรรมในฐานะ "ระบบความรู้" ซึ่งกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคม จะพิจารณาจากคำถามพื้นฐาน 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมของรัฐมีความหมายทางพุทธธรรมอย่างไรบ้าง
2. การเป็นคนดีแบบพุทธกับการเป็นพลเมืองดีของรัฐไทยนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร
3. แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นเครื่องอธิบายปรากฏการณ์ในลักษณะใด และแนวคิดดังกล่าวเป็นหลักความเข้าใจเรื่องความยุติธรรมในสังคมไทยอย่างไร

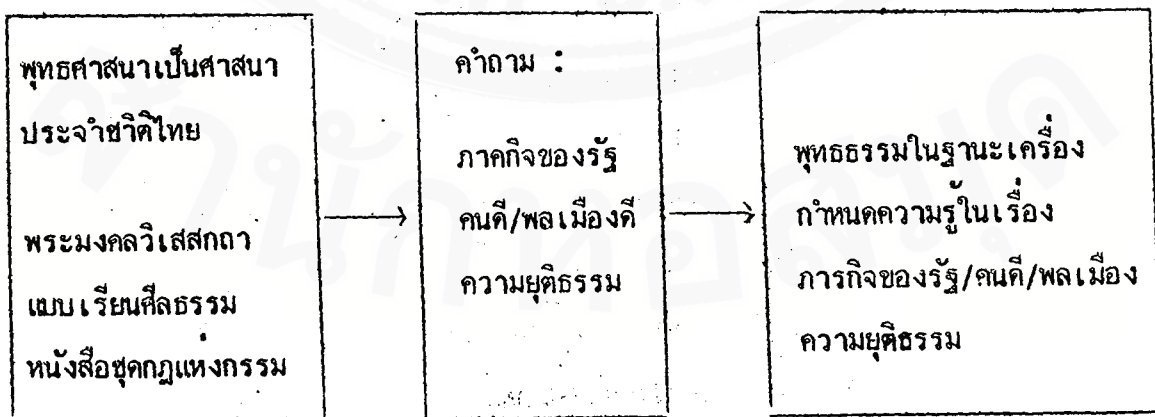
แผนผังแสดงแนวทางการเสนอพุทธธรรมในฐานะระบบความรู้ ในรัฐไทย

โดยเปรียบเทียบกับ การเสนอพจนานุกรมจากพระสุตฺร

พจนานุกรมจากพระสุตฺร

พุทธธรรมในรัฐไทยในฐานะเครื่องกำหนด "ระบบความรู้"

นอกเหนือจากเป็นทวีเคราะห์ที่เกี่ยวกับทุกซ์และแนวทางคัมทุกซ์แล้ว พุทธธรรมในสังคมไทยยังมีบทบาทอย่างสูงยิ่งในฐานะแม่แบบจริยธรรมของชาติ ในบทบาทประการหลังนี้เองที่พุทธธรรม ได้กลายเป็นหลักอธิบายความชอบธรรมของอำนาจรัฐ ความหมายของพลเมืองดีและความเข้าใจเรื่องความยุติธรรม การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพุทธธรรมจากแง่มุมทั้งสามนี้ ได้อาศัยงานพระนิพนธ์ ตำราเรียนและงานเขียนชุดหนึ่งเป็นตัวแทนหลักโดยได้เลือกพิจารณา ดังนี้

1. งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ได้ใช้เป็นตำราเรียนของพระสงฆ์ ในหลักสูตรมัธยมศึกษาและธรรมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระนิพนธ์เรื่อง พระมงคลวิเสสภกา และเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้อง

2. ตำราแบบเรียนศีลธรรม ตั้งแต่ช่วงทศวรรษก่อนปี พ.ศ. 2500 ถึงปัจจุบัน โดยเน้นที่หลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ. 2524 อันเป็นหลักสูตรล่าสุดที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

3. หนังสือชุดกฎแห่งกรรม ของ นาย ท.เลียงพิบูลย์ ซึ่งเริ่มพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2501 และองค์การค้าของคุรุสภานำมาพิมพ์ รวมเล่มเป็นชุดต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2510 จนถึงปัจจุบัน

งานเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้ง 3 ประการนี้ ถือได้ว่า เป็นงานพิมพ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่แพร่หลายทั่วไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะตำราเรียน ทั้งสำหรับสงฆ์และฆราวาส งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้นเริ่มเผยแพร่มาแต่ทศวรรษของปี พ.ศ. 2440 จนถึงปัจจุบัน โดยยังไม่ได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ส่วนตำราเรียนศีลธรรมนั้น ถึงแม้ว่ามีการเขียนขึ้นหลายครั้งด้วยกันตามหลักสูตรที่เปลี่ยนแปลงไป แต่แนวทางการนำเสนอพุทธธรรมในฐานะจริยธรรมของชาติก็มิได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดมุ่งหมายในการสร้างพลเมืองดีของชาติ ส่วนหนังสือชุดกฎแห่งกรรม นั้น มีอาจกล่าวได้ว่าเขียนขึ้นโดยทางราชการแต่หนังสือชุดนี้ก็นับว่าเป็นหนังสือพุทธศาสนาที่แพร่หลายมากที่สุดชุดหนึ่ง และองค์การค้าของคุรุสภา ซึ่งเป็นผู้พิมพ์ตำราเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ ก็ได้นำมาพิมพ์เผยแพร่เพิ่มเติมอีกหลายครั้งนับแต่ ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา

ความแพร่หลาย และอายุอันยืนนานของงานเขียนเหล่านี้ น่าจะเป็นภาพสะท้อนที่ดีของบทบาทของพุทธธรรมในประเทศไทย ในฐานะ "ระบบความรู้" จากแง่มุมทั้ง 3 ดังกล่าวข้างต้น

ก่อนที่จะพิจารณาประเด็นทางญาณวิทยา เห็นสมควร พิจารณา ประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสังคมไทยพอเป็นสังเขป

แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง พุทธศาสนากับสังคมไทยพอจะจำแนกออกเป็น 3 แนวทางใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

1. การศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาในระดับหมู่บ้าน เน้นความสำคัญของพิธีกรรม ระบบเครือญาติ กิจกรรมของวัดและบทบาทของสงฆ์ ฯลฯ ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยทางคานามานุษยวิทยา

2. การเสนอบทบาทอันพึงประสงค์ของพุทธศาสนากับประเทศไทย โดยใช้หลักฐานจากพระสูตร เป็นหลัก เช่น งานเขียนคานามานุษยวิทยาของพระราชาวรมณี เป็นต้น

3. การแสดงให้เห็นวิวัฒนาการขององค์กรบริหารของฝ่ายสงฆ์ ซึ่งแปรเปลี่ยนตามการเปลี่ยนแปลงทางอำนาจรัฐ เช่น งานของศาสตราจารย์ เอส เจ ตามไบ และอาจารย์สมบูรณ์ สุขสำราญ เป็นต้น

๗. ที่นี้จะขอไม่กล่าวถึงพุทธศาสนาในระดับหมู่บ้าน เพราะได้มีงานศึกษาในด้านนี้มามากพอสมควรแล้ว และถึงแม้ว่า บทสรุปส่วนใหญ่จะออกมาในทำนองว่า พุทธศาสนาของชาวบ้านนั้น แตกต่างจากพุทธศาสนาของปัญญาชนในเมือง กล่าวคือมีการแยกแยะระหว่าง "พุทธศาสนาของชาวบ้าน" กับ "พุทธธรรมตามคัมภีร์" (Popular Buddhism v.s. Doctrinal Buddhism)⁽¹³⁾ อย่างไรก็ตาม ขอตั้งเป็นข้อสังเกตแต่เพียงว่า พุทธศาสนาทั้งสองระดับนี้ ก็เป็นพุทธศาสนาในประเทศไทย ดังนั้นการพิจารณาประเด็นพุทธธรรมในประเทศไทย ไม่น่าจะเกิดข้อขัดแย้งกับการแยกแยะพุทธศาสนาเป็นสองระดับดังกล่าว

แนวทางการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสังคมไทย อีกแนวหนึ่งเป็นการแสวงหาแม่แบบความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรอันพึงประสงค์จากพระสูตร เพื่อเป็นแนวทางสำหรับความสัมพันธ์ระหว่าง พุทธจักรกับอาณาจักรในสังคมไทยปัจจุบัน ดังข้อเขียนของท่านพระราชวรมณี ที่ว่า

"ส่วนทางฝ่ายพุทธจักร หน้าที่ก็คือการแนะนำสั่งสอนเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชนอันนี้เป็นหน้าที่โดยตรง เมื่อแนะนำสั่งสอนประชาชน เผยแพร่ให้ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ไทประเพณีปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม และรู้จักฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา ประชาชนอยู่รวมกันด้วยความสงบสุข ประพฤติปฏิบัติชอบ แล้วก็เป็ผลประโยชน์แก่แผ่นดินไปเอง นอกเหนือจากหน้าที่ที่ปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ ครอบคลุมแล้ว ก็อาจจะมีความสัมพันธ์กับองค์พระมหากษัตริย์เอง หรือว่า ผูกครองแผ่นดิน ในฐานะเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจแนะนำในทางธรรม และในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทศาสนา แต่จะไม่เข้าไปกุมอำนาจการเมืองอย่างนักบวชบางศาสนา" (14)

บทบาทในการเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชนและเป็นที่ปรึกษาแก่ผู้นำ นั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นบทบาทที่พระสงฆ์ไทยได้พยายามกระทำมาทุกยุคทุกสมัย แต่ในขณะเดียวกันความซับซ้อนของสถานการณ์ทางสังคมการเมืองได้มีส่วนส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักร พัฒนาไปในรูปแบบที่ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของฝ่ายพุทธจักรที่จะแปรกิจกรรมและบทบาทตามฝ่ายผู้ใหญ่อุปถัมภ์อยู่เสมอ ในขณะที่พระราชวรมณีพิจารณา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาในแง่ของความสัมพันธ์ในอุดมคติ (15) ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักร กับอาณาจักรที่ได้ดำเนินมาและยังดำรงอยู่ต่อไป ได้เป็นที่สนใจของนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่ง (16) นักวิชาการกลุ่มนี้ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา กับรัฐไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบ 200 ปีที่ผ่านมาด้วย การศึกษา พัฒนาการขององค์บริหารของฝ่ายสงฆ์ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามระบบบริหารของฝ่ายปกครอง ในสมัยของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 นั้น นับได้ว่า การปรับประเทศให้ทันสมัยโดยการพัฒนาระบบราชการนั้นได้เปลี่ยนแปลงราชอาณาจักรสยามซึ่งแต่เดิมปกครองกันอย่างหลวม ๆ มาเป็นรัฐชาติอันมีอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง (17) การรวมอำนาจสู่ส่วนกลางนี้ ศาสตราจารย์ เอส เจ ตามไบ

อธิบายว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้อำนาจของรัฐไทยจากระบบรัฐบริวาร (galactic polity) เป็นรัฐรวมศูนย์ (radial polity)⁽¹⁸⁾ พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการปรับประเทศให้ทันสมัย ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ขึ้นใน พ.ศ. 2445 โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นองค์ประธานมหาเถรสมาคม ขึ้นตรงต่อองค์พระมหากษัตริย์ มาตรา 15 ของพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดว่า "ภิกษุสามเณรทุกรูปต้องขึ้นทะเบียนทั่วค" ⁽¹⁹⁾ ที่สำคัญคือการจัดระเบียบการศึกษาของสงฆ์ ซึ่งมีจุดหมายเพื่อให้พระสงฆ์มีการศึกษาที่ดีขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการห้ามการตีความพระธรรมโดยเอกเทศ อันยอมช่วยส่งผลให้ ความเข้าใจในพุทธธรรมของพระสงฆ์ไทยเป็นระบบระเบียบอย่างเดียวกันยิ่งขึ้น ทั้งนี้ยอมทำให้การควบคุมพระสงฆ์จากฝ่ายราชกา
รนั้นสามารถทำได้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไปในตัว ⁽²⁰⁾ ในสมัยของสนเกลารัชกาลที่ 6 พุทธศาสนาก็ได้เป็นเครื่องช่วยเสริมสร้างลัทธิชาตินิยม ต่อมาในสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงแม้จะมีเหตุการณ์อันสำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทย แต่ระบบจริยธรรมแบบพุทธก็ไม่ได้ถูกทำลายแต่อย่างใดในช่วงระยะแห่งการปฏิวัติ ⁽²¹⁾ ใน พ.ศ. 2478 มีกลุ่มสงฆ์จาก 12 จังหวัดได้ขอให้พระยาพหลพลพยุหเสนา "ให้รัฐบาลนำสถาบันสงฆ์สู่แนวทางประชาธิปไตยของฝ่ายอาณาจักร" ⁽²²⁾ ใน พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์อันมีโครงสร้างตามหลักการแบบประชาธิปไตย ก็ได้ถือกำเนิดมา กล่าวคือ มีการแยกอำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการออกจากกัน โดยแยกเรียกว่า สังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธรรมตามลำดับ แต่ความขัดแย้งในหมู่มุสงฆ์ ก็ยังคงดำเนินไปเรื่อย ๆ จนถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้มีนโยบายหลักคือการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และเล็งเห็นว่า ความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์เป็นสิ่งที่ "ไม่อาจยอมรับได้" ⁽²³⁾ ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2503 จอมพลสฤษดิ์ประกาศว่ารัฐบาลพร้อมที่จะเข้าแทรกแซงกิจการของคณะสงฆ์ตามคำร้องเรียนจากฝ่ายสงฆ์เพื่อแก้ไขข้อขัดแย้ง ⁽²⁴⁾ สองปีต่อมาก็ได้มีประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ. 2505 ซึ่งได้ใช้แนวการรวมอำนาจสูงสุดสมเด็จพระสังฆราชในฐานะองค์ประธานมหาเถรสมาคมอีกครั้งหนึ่ง พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวยังคงใช้กันอยู่ถึงปัจจุบัน ⁽²⁵⁾ เป็นที่น่าสังเกตว่า ผลงานวิจัยของนักวิชาการ ทั้งของชาวไทยและชาวต่างประเทศที่มุ่งศึกษาวิวัฒนาการของสถาบันสงฆ์ในลักษณะที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรัฐไทย มีมหาสรุป

ที่คล้ายคลึงกันดังนี้

แม้ว่าสถาบันส่งเสริมจะแปรพลังแฝงให้เป็นอิทธิพล แต่ในความเป็นจริง สถาบันส่งเสริมยากที่จะประสบความสำเร็จในการที่จะมีอิทธิพลเพื่อกำหนดพฤติกรรมทางการเมืองและสังคมตามปรารถนา ทั้งนี้ด้วยข้อจำกัดหลาย ๆ ประการ ทั้งทางโลกและทางธรรม ที่สำคัญที่สุด ตรีบาไตท์สถาบันส่งเสริมยังถูกรับความอุปถัมภ์จากอำนาจทางการเมือง สถาบันส่งเสริมจะถูกควบคุมอย่างใกล้ชิด จึงยากที่จะมีอิสระในการบริหาร การกำหนดนโยบาย วิธีการและสาระของการเผยแพร่ การตีความคำสอน และหลักการของพุทธศาสนา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน สถาบันส่งเสริมเป็นเพียงส่วนขยายของโครงสร้างการเมือง และการบริหารอาณาจักร และอยู่ภายใต้การควบคุมของอำนาจทางการเมืองอย่างใกล้ชิด เพราะต้องรับความอุปถัมภ์การคุ้มครอง สถาบันส่งเสริมจึงจ้องระแวกกัคคี และอยู่ใต้อำนาจทางการเมือง เพราะถูกควบคุมอย่างใกล้ชิด สถาบันส่งเสริมจึงขาดอิสรภาพและไม่สามารถมีอิทธิพลเหนืออำนาจทางการเมือง (26)

การพิจารณาพุทธธรรมในฐานะญาณวิทยาทางสังคม (Social Epistemology) นี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาว่า ประเทศไทยได้ทำการเผยแพร่สั่งสอน พุทธธรรมในฐานะระบบความรู้ อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่เกี่ยวกับกิจกรรมของรัฐ โดยผ่านกระบวนการศึกษาอย่างเป็นทางการ สาระของการเผยแพร่ การตีความคำสอน และหลักการของพุทธศาสนาต่าง ๆ นี้อย่างเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐไทย ดังบทสรุปข้างต้น

อนึ่ง งานวิจัยนี้มีใช้งานวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical study) กล่าวคือ มิได้มุ่งศึกษาว่า ประชาชนนั้นยอมรับหรือรับรู้ "ระบบความรู้" ที่รัฐนำเสนอ ตรงตามทีเผยแพร่หรือไม่ ในขอบเขตและระดับใด ซึ่งคงเป็นงานที่กระทำได้ยากมาก หากแต่เป็นความพยายาม วิเคราะห์แนวการอธิบายพุทธธรรมอันสอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐ และเผยแพร่ในฐานะ ความรู้ทางพุทธธรรม ในสังคมไทย